

LIBERTATEA CREATOARE INDIVIDUALĂ

GEORGES BURDEAU*

Résumé. *Les deux sections principales du livre de Georges Burdeau, Le libéralisme (Paris, Editions du Seuil, 1979), prennent en compte les aspects théoriques liés à «Une interprétation de la liberté» (I) et «Un système politico-social» (II). Les chapitres de premier section se réfèrent à des «Sources» (1), „La cohérence de la liberté» (2), «La dynamique libérale» (3), et la deuxième section porte sur «L'Etat libéral et le libéralisme» (1), «La politique et le social» (2), «L'irréductible foi libérale» (3). Les passages traduits ici font partie des chapitres 2 et 3 de la première section (pp. 40-48, 88-94) et représente une inspirée synthèse critique des sources de l'individualisme libéral et une analyse originale de l'essence de ce type d'individualisme, qui consiste en la liberté créatrice.*

Mots-clés: *libéralisme, individualisme, liberté créatrice.*

CONSISTENȚA LIBERTĂȚII

Un privilegiu al naturii umane

Problema cunoașterii ingredientelor din care este făcută libertatea a întreținut în permanență reflecția filosofilor și neliniștea moralistilor. Gândirea liberală nu a scăpat nici ea de această curiozitate, dar, spre deosebire de alte școli, aceasta a venit cu un răspuns simplu: libertatea este facultatea de a acționa conform propriilor determinații pe care orice om le poartă cu sine, fără a trebui să se supună altor constrângeri decât acelea care sunt necesare libertății celorlalți. Simplismul unei astfel de definiții nu are nevoie să fie subliniat pentru a intui cât sunt de grave și numeroase problemele pe care le trece sub tăcere: este omul capabil de o determinare proprie? Condiția sa nu îi influențează libertatea? Raportat la ce și la cine este el liber? Care sunt constrângerile legitime? Etc. Dar, sigur, caracterul rudimentar al definiției liberale a libertății îi conferă liberalismului o siguranță care ar putea fi un dezavantaj dacă ar trebui să țină cont de scrupulele filosofilor, de reticențele sociologilor sau de grijile omului de pe stradă. Liberalismul nu se interesează mai întâi de sensul libertății, pentru a cerceta apoi în ce măsură indivizii beneficiază de aceasta. Ei presupun că ea există. Acest postulat îndepăr-

* Georges Burdeau (1905-1988), fost profesor la l'Université Paris 2. Această traducere este publicată cu acceptul editurii: *Le libéralisme* par Georges Burdeau © Editions du Seuil, 1979.

tează orice dezbateră privitoare la subiectul respectiv. Este suficient să se afirme că omul este liber din momentul în care nu se subordonează decât lui însuși.

Că libertatea este un dat capital al condiției umane, este o convingere prin care se înrudesesc diversele surse ale liberalismului. O controversă a divizat comentatorii Declarației drepturilor din 1789. Astfel, se pot distinge două maniere de a înțelege libertatea: cea franceză, abstractă, dogmatică și novatoare și aceea anglo-saxonă, mai realistă și preocupată mai mult de conservarea câștigurilor decât de a visa la viitor. Astăzi știm că există o noțiune a libertății diferită de aceea a cărei instaurare era salutată în ultima parte a secolului al XVIII-lea, atunci când era negat faptul că libertatea este un dat, pentru a nu o concepe decât sub forma unei eliberări. Ceea ce ne frapază atunci când comparăm *Bill of Rights*, *Petition of Rights*, Declarațiile din Virginia sau din Massachusetts și Declarația din 1789 sunt mai curând variațiile — incontestabile — ale tonalităților decât strânsa înrudire a inspirației în ceea ce privește maniera de a înțelege libertatea. Fie că englezii au văzut-o drept consacrare a obiceiurilor și practicilor străvechi, că americanii au regăsit vechiul spirit al cartelor coloniale, că francezii au conceput-o drept un adevăr filosofic imuabil, căci atemporal, destinat să-i ghideze pe legislatori — există totuși un punct care nu afectează aceste interpretări divergente, și anume acela că libertatea este o facultate originală a omului, indestructibil atașată însăși naturii sale, care nu le datorează nimic autorităților sociale, oricare ar fi acestea, și care, anterioară puterii, îi limitează acesteia prerogativele. Ea nu trebuie creată, ci este.

Drepturile care concretizează libertatea sunt inerente persoanei umane. Formulei din Preambulul Declarației franceze: „expunerea drepturilor naturale, inalienabile și sacre ale omului“, îi corespund dispoziții identice în textele americane. Declarația de independență din 1776 este aceea care amintește că „toți oamenii sunt dăruți de Creatorul lor cu anumite drepturi inalienabile“. La rândul lor, declarațiile statelor particulare vor relua aceeași temă. Iar aceste drepturi nu datorează nimic, în ceea ce privește existența lor, autorităților sociale, căci sunt drepturi naturale. Contează prea puțin că, sub această formă de drept natural, printr-un antropomorfism care le este propriu, englezii desemnează drepturile de care se bucură ei, că americanii le consideră un dar al Creatorului, sau că francezii enunță principiile idealismului naturalist. Punctul esențial rămâne că drepturile și libertățile pe care ei le formulează pot fi, în exercițiul lor, reglementate de putere, dar nu depind de aceasta în consistența lor. Constituanta „recunoaște și declară“, nu creează. În fine, aceste libertăți sunt tot atâtea obstacole în calea voluntarismului guvernanților. Sunt drepturi-bariere, drepturi-limite, drepturi-protecție.

În definitiv, din examenul textelor, ca și din analiza mentalității colective, rezultă că noțiunea de libertate de la care se revendică liberalismul în cele trei țări care au contribuit cel mai mult la răspândirea sa reflectă o concepție absolut unică despre om. Individul este în același timp sursa drepturilor sale și scopul tuturor instituțiilor politice și sociale. Libertatea sa reunește trei principii strâns legate între ele și complementare: autonomia individuală, proprietatea, siguranța.

*Autonomia individuală
Principiul și deviațiile sale*

„Libertatea constă în a putea să faci tot ceea ce nu este dăunător pentru altul“ (Declarația din 1789, art. 4). Sub dublul său aspect, pozitiv și negativ, această definiție implică autonomia individului, căci omul trebuie să poată face ceea ce vrea și să nu fie constrâns a face ceea ce nu vrea. Numai în momentul în care se elaborează construcția doctrinară a liberalismului această autonomie este aceea a unei ființe morale și rezonabile. Secolul al XVIII-lea nu separă ideea de libertate de imaginea unui om respectuos al imperativelor conștiinței. Locke deja a reliefat această supunere la regulile morale. „Cu toate că starea de natură este o stare de libertate, scria el, aceasta nu este cătuși de puțin o stare necuviincioasă“¹. Rațiunea îl învață pe individ că folosirea libertății sale nu trebuie să meargă până la vătămarea celorlalți. Pe această idee își fondează Montesquieu celebra distincție între independență și libertate: „Acea provocând anarhia ajunge la opresiune; aceasta este fecundă deoarece ea constă în a putea face tot ceea ce trebuie să vrei, și în a nu fi constrâns să faci ceea ce nu trebuie să vrei“². Ar fi fastidios să multiplicăm mărturiile acestei griji de a asocia libertatea și morală. Dar cum s-ar putea merge altfel la anglo-saxoni, unde libertatea nu se eliberează de patronajul puritan, sau la revoluționarii francezi al căror cult al virtuții este bine cunoscut?

Dar este important să subliniem compatibilitatea sau, să zicem mai bine, armonia care există între această libertate moralistă și exigențele ordinii. (...)

Nici gânditorii secolului Luminilor, nici oamenii revoluției nu concepeau o libertate ilimitată în esența sa și care ar fi venit, prin exercițiul ei, să restrângă legile în interesul vieții comune. Pentru ei, rolul legii nu constă în a reduce din autonomia individuală parcelele unei libertăți incompatibile cu viața comună, ci în a constata, cu precizia unei reguli juridice, limitele pe care, în chiar principiul său, le comportă libertatea.

Antagonismul între libertate și ordine nu va apărea decât atunci când indivizii, reclamându-se de la toleranța liberală, își vor utiliza libertatea uitând rezerva morală care o justifică. Atunci, autonomia individuală va fi independența celor puternici: ea nu se va mai măsura în imperativele conștiinței, ci în mijloacele de care dispune individul pentru a-și impune voința. Eliberată de regula morală, ea va servi drept justificare egoismului puternicilor, încurajării cinismului celor abili. Autonomia pe care liberalismul doctrinar o recunoaște tuturor, va deveni în fapt privilegiul unora. Orice istorie a luptelor sociale din secolul al XIX-lea este ilustrarea acestei devieri a principiului inițial, unde Lacordaire a putut pronunța celebrul său verdict: „Între cel puternic și cel slab, între cel bogat și cel sărac, se află libertatea care oprimă și legea care eliberează“.

Și exact contra acestor pretenții — la începuturi foarte modeste — ale legislatorului se vor ridica liberalii din a doua generație, aceia care vor mutila liberalismul pentru a-i limita aplicarea la domeniul economic. În ochii lor, orice intervenție a puterii publice este condamnabilă, deoarece tulbură jocul concurenței,

¹ Locke, *Traité du gouvernement civil*, chap. I, § 53.

² Montesquieu, *L'Esprit des lois*, liv. XI, chap. 2.

fiind atentă la libertatea agenților economici. În această perspectivă ce rupe solidaritatea instalată între ordine și libertate, individul și puterea nu mai sunt asociați pentru a face ca ordinea să fie un produs al libertății, ei se înfruntă într-o opoziție ireductibilă. Este atmosfera acestui liberalism denaturat, necunoscător al legăturii dintre libertate și virtute de care dă seamă titlul celebrei cărți a lui Spencer, *Individul contra statului*.

Individul și statul

În continuare vom lua în considerare individualismul liberal în calitate de factor al dinamicii politice. Este vorba aici de examinarea situației individului în raport cu statul. Pentru a înțelege sensul autonomiei individuale, această analiză este cu atât mai necesară cu cât, pe această temă, poziția liberalismului a cunoscut foarte sensibile variații.

De la Rivarol la corporatiștii moderni, trecând prin Auguste Comte, Taine, Pierre Lasserre și Charles Maurras, școala antiindividualistă denunță fermentul anarhic subiacent concepției revoluționare a libertății individuale. Este aici o condamnare pripită, inspirată fără îndoială de spectacolul societății liberale, dar care nu justifică o analiză obiectivă. Nimic din gândirea secolului al XVIII-lea nu autorizează plasarea individului ca rival sau adversar al statului.

Cu siguranță, oamenii revoluției au fost ostili puterii, întreaga lor activitate fiind o mărturie a acestei ostilități. Dar Statul pe care ei îl combat este acela absolutist, opresorul autonomiei individuale, și nu acela pe care își propun să îl edifice ei înșiși. Ei nu concep faptul că individul se poate opune statului de vreme ce acesta, fondat pe contractul social și respectând ordinea naturală, nu are alte puteri decât acelea pe care oamenii i le-au delegat pentru ca el să le asigure libertatea. Raportat la acest stat potrivit dorințelor lor, acceptă convenția de a judeca atitudinea revoluționarilor. Lucrul de care se tem este arbitariul, nu puterea în sine. Altfel nu vedem cum iacobinismul, de exemplu, s-a putut concilia cu o mefiență sistematică în privința statului. La fel, în gândirea politică a secolului al XVIII-lea, puterea politică este o întreprindere protectoare a drepturilor individuale. Ce motiv ar fi avut guvernații să se teamă de el, dacă nu are alt obiect decât acela de a le garanta autonomia?

Adevărul e că aceștia sunt liberalii de a doua generație, care au conferit statului caracterul peiorativ pe care îl stigmatizau Benjamin Constant, Spencer și economiștii ortodocși precum Baudrillard, Dunoyer, Bastiat sau Courcelle-Seneuil. Cu cât exaltau mai mult individul, cu atât mai mult coborau statul, până la a face din el inamicul natural al libertății. Acest reviriment al gândirii liberale are de ce să ne surprindă, dacă trebuie să-i găsim o rațiune doctrinară. În realitate, el se explică mai întâi prin teama de a vedea statul pus în slujba celor slabi sau defavorizați. Evident că nu e o simplă coincidență dacă atacurile al căror obiect este se multiplică puțin câte puțin, pe măsura creșterii audienței doctrinelor socialiste. Individualismul se întărește într-o atitudine defensivă care îl montează contra tuturor intervențiilor prin care guvernanții ar putea fi tentați să corijeze injustițiile

imputabile excesului de libertate. Nu este deci interzis să se considere că antagonismul între individ și stat este o deviație a liberalismului, și nu esența sa.

Desigur, această propoziție ar putea părea hazardată, de vreme ce astăzi caracteristica cea mai admisă a unei atitudini liberale este, dacă nu ostilitatea deschisă, cel puțin mefiența privitoare la stat. O suspiciune din care, prin comparație, reiese valoarea inițiativei și responsabilității individuale. Dacă se vorbește de economie liberală sau de medicină liberală, aceasta nu este pentru a sublinia faptul că este vorba de activități eliberate de tutela etatică? Și nu este un paradox în pretenția de a găsi statului un loc respectabil într-un sistem de gândire în care, *a priori*, totul pare a-l exclude?

Paradoxul ar dispărea dacă, pentru a înțelege interpretarea liberală a raporturilor dintre individ și stat, se face abstracție de experiența noastră de oameni ai sfârșitului de secol XX. Ideea liberală trebuie replasată în cadrul său filosofic inițial, în atmosfera optimismului pe care îl degaja credința în forța dreptului natural pentru guvernanți și în virtutea rațiunii umane. Autonomia individului se exprimă într-o libertate socializată, adică într-o libertate care nu-și exclude responsabilitățile față de societate. Dacă deci statul intervine pentru a constrânge la respectarea acestei datorii, el nu atentează la libertate, el nu se opune individului; el îl îndreaptă pe individ către un comportament de ființă rațională, „dintr-un animal stupid și limitat, el face o ființă inteligentă și un om”³. Dar, bineînțeles, acest stat nu este instrumentul unei voințe politice autonome; el nu este decât agentul unei ordini sociale al cărei proiect este fixat pentru totdeauna de legile naturale. Într-o astfel de perspectivă nu vedem ce ar putea tulbura armonia dintre om și stat, de vreme ce aceste două entități comunică în credința lor comună în excelența libertății.

Problema e că nici libertatea, nici statul nu se realizează așa cum își imagina ideologia liberală. Debarasată de îngrădirile morale, libertatea a devenit arma ambițiilor și a poftelor; eliberat de subordonarea sa față de imperativele de ordin natural, statul a devenit instrumentul unui voluntarism politic vizând transformarea lumii. Două puteri se confruntă într-o rivalitate arțăgoasă: individul, pentru a-și aservi societatea intereselor sale, și statul, pentru a o modela conform legii sale. Fără îndoială, în epoca liberalismului triumfător, între a doua jumătate și sfârșitul secolului trecut (al XIX-lea — n.t.), conflictul deschis a fost evitat deoarece categoriile sociale beneficiare ale libertății sfârșeau prin a se subordona guvernanților. Antagonismul rămânea totuși latent, căci, pentru deținătorii unei libertăți absolute, statul era o amenințare: o amenințare ce ar fi fost pusă în practică în ziua în care clasele cărora structurile sociale le interziceau exercițiul libertății ar fi căutat să facă din forța etatică agentul eliberării lor.

Văd bine că s-ar putea obiecta contra acestei interpretări a relațiilor dintre individ și stat, potrivit liberalismului real. Liberalismul este o filosofie, dar el este și un moment al istoriei. Și nu este oare abuziv să privilegiem principiile, minimizând, sub titlul de devieri, soarta pe care le-o rezervă liberalismul trăit? Dacă există o învățătură care poate fi trasă de aici, nu este aceea a rezistenței care, în

³ J.-J. Rousseau, *Du contrat social*, liv. I, chap. 2.

numele autonomiei individuale, nu încetează să se opună pretențiilor reglatoare ale statului? Obiecția ar fi pertinentă dacă orice liberalism ar fi inclus în mentalitatea ce exteriorizează politicile sociale ale secolului al XIX-lea. Dar nu este cazul. Așa cum există o credință comunistă ce refuză confundarea marxismului cu deformările erei staliniste, există, în gândirea liberală, exigențe care nu trebuie ignorate sub pretextul că au fost trădate atunci când liberalismul a servit la justificarea imperialismului claselor conducătoare ale societății industriale. Dacă n-ar fi așa, nu s-ar putea explica supraviețuirea contemporană a credinței liberale atunci când aceia care aderă la ea nu numai că nu recuză intervențiile statului, dar chiar le solicită pentru protejarea autonomiei indivizilor și pentru a-i ajuta să-și exercite libertățile.

Revenim asupra profunde semnificații pe care liberalismul o datorează actualii sale resurecții. Este suficient să constatăm aici că aceasta se produce în condiții care exclud opoziția sumară între individ și stat, pentru excelentul motiv că astăzi primul nu s-ar putea debarasa de al doilea. Ceea ce este un element permanent al gândirii liberale nu constă în antagonismul lor, ci în refuzul de a admite că statul se poate purta ca o putere autonomă, că el poate avea o voință și o finalitate care îi sunt proprii.

DINAMICA LIBERALĂ

Individualismul Individul ca valoare în sine

Liberalismul nu este singura expresie a individualismului. Există un individualism anarhic, acela al prințului Kropotkin sau al lui Max Stirner. Există un individualism socialist, tipic socialismului francez, mai mult sau mai puțin fidel lui Proudhon. Nu declara Jaurés că „Socialismul înseamnă individualism, dar logic și complet”? Totuși, individualismul liberal este cel mai bogat și cel mai coerent. Bogăția sa se datorează diversității surselor sale; coerența sa este rezultatul logicii pe care o introduce în maniera de a concepe organizarea socială, centrând-o pe primatul individului.

Individualismul liberal proclamă valoarea absolută a ființei individuale. În această credință se întâlnesc curenți de gândire foarte diverse, care pe parcursul unei îndelungate evoluții au contribuit la asigurarea solidității sale. Curentul creștin care, fundamentând religia pe mântuirea sufletelor individuale, a văzut cu necesitate în om valoarea cea mai înaltă. De asemenea, curentul Reformei care, restabilind relația directă între creație și Dumnezeu său, care, chiar dacă poate umili omul în conștiința de sine a demnității sale, îl instalează în același timp în inegalabilă situație a unui partener al divinității. Curentul umanist care, în filiația filosofiei grecești, a făcut din om măsura tuturor lucrurilor. La fel, curentul raționalist care îl face pe individ să participe la perfecțiunea rațiunii care îl locuiește. În fine, curentul naturalist care, prin Rousseau și Kant, plasând în libertatea interioară principiul oricărei moralități, asociază individul valorii absolute a libertății căreia îi este, în același timp, suport și scop.

Din aceste surse convergente decurge maniera de a înțelege cele trei date fundamentale ale oricărei organizări sociale: individul însuși, societatea și instrumentul relațiilor lor: dreptul.

Individul este proiectat prin abstracția ființei în sine. Încarnare parțială a unei naturi umane comune, el este detașat de particularitățile care, prin jocul mediului, nevoilor și posibilităților, fac omul concret. Valoarea absolută a indivizilor are drept corolar egalitatea lor. Dar această egalitate nu poate fi afirmată decât dacă, dincolo de bogat și sărac, de patron și muncitor, nu vrem să vedem decât Omul. Individualismul liberal își interzice considerarea prin intermediul contingentelor. El fondează autonomia individuală pe esența omului și nu pe existența sa, astfel încât această autonomie să fie indiferentă condițiilor concrete în care individul se află plasat.

Apoi, cât privește societatea, primatul individului conduce la viziunea acesteia ca operă a voințelor individuale. Contractul social apare obligatoriu în perspectiva individualistului din momentul în care, rupt de rădăcina sa creștină, el nu mai poate vedea în societate decât o formă dorită de Dumnezeu. Și această societate care provine astfel din voința umană nu-l cunoaște decât pe individul care a creat-o spre folosința sa. Colectivitățile umane nu sunt decât juxtapuneri ale indivizilor. De unde atomismul social care exclude elementele constitutive ale societății, solidaritățile naturale, legăturile organice, grupurile intermediare care se nasc spontan din viața socială însăși. De unde, de asemenea, repulsia față de instituții care, reclamându-se de la o pseudo-convergență a aspirațiilor sau din pretensele interese comune, ocultează libertatea personală. În autentică terminologie liberală, asocierea nu se întâlnește decât în expresia: asocierea ilicită sau asocierea răufăcătorilor. Evoluția moravurilor a șters fără îndoială această conotație peiorativă, dar nu este nevoie să se răzuiască profund pentru a găsi persistența în legislația care, neputând ignora grupurile parțiale, face efortul de a le limita prerogativele.

Cât privește dreptul, în fine, absolutismul individului se exprimă în concepția care face din regula juridică o creație a voințelor individuale. Politic, aceste voințe se asociază pentru a face legea. În plan civil, acestea negociază pentru a ajunge la contract. Cum aceste voințe sunt considerate drept autonome, nu e loc pentru a ține cont de circumstanțele care le determină. Nu muncitorul aflat în șomaj sau fermierul amenințat cu expulzarea este acela care se pronunță, ci omul și, așa cum scria Kant: „orice fel de justiție este imposibilă în cazul aceluia care decide pentru el însuși”⁴. Dacă Școala afirmă faptul că convențiile sunt legea părților, aceasta este pentru că ea prezumă faptul că ele sunt opera voințelor libere.

Individul ca scop

Nu există, în doctrina liberală, de altfel atât de pestriță, principiu mai net și mai stabil decât acela care erijează omul în scop suprem. În istoria acestei promovări a individului, toate marile nume ale filosofiei, de la teologi la publiciști

⁴ Kant, *Doctrina du droit*, trad. Barni, p. 169.

începutului de secol XX, își aduc propria contribuție: marile date ale istoriei. Reforma, Revoluțiile engleză, americană și franceză capătă sens prin raportare la această promovare. Sacrificiul umililor și al obscurilor, atât de frecvent cerut pentru această cauză a omului, l-a înnobilit într-o strălucire spirituală pe care nu i-ar fi putut-o conferi nicio speculație teoretică. Drepturile omului, de care se leagă o bună parte din istoria umanității, nu sunt ele, în ultimă analiză, moneda acestui drept primordial al individului de a fi considerat un scop, și nu un mijloc?

Trebuie totuși să coborâm de la aceste înălțimi tragice, pentru a lua în considerare consecințele pe care liberalismul le atașază acestei recunoașteri a individului ca scop unic al organizării sociale. Acestea se reduc la ideea că serviciul individului implică punerea la dispoziția sa a forțelor colective. Pentru individualismul liberal nu există opoziție între individ și societate (aceasta este o teză anarhistă), ci ierarhie. Colectivul, resursele și puterea sa nu sunt negate. Li se refuză numai scopuri autonome, se subordonează scopurilor individuale. Fondarea societății politice în acordul indivizilor are drept obiectiv precis asigurarea armoniei drepturilor prin garanția pe care le-o procură existența unei puteri sociale. Organizarea politică este astfel justificată prin protecția pe care o exercită. Dincolo de aceasta, ea ar depăși rațiunea sa de a fi și ar înceta, din aceeași lovitură, să fie legitimă. Și când, în curentul secolului al XIX-lea, liberalii vor abandona teoria drepturilor naturale din cauza primejdiilor pe care aceasta le conține, rolul Statului, organ al societății, nu va fi modificat pentru atâta lucru. El va rămâne supraveghetorul securității de care indivizii au nevoie pentru a-și putea urmări fără nicio neliniște interesele personale.

Înseamnă deci mai mult să te înșeli asupra sensului individualismului liberal, decât să denunți caracterul său antisocial. Această eroare a fost voluntar difuzată prin deformările caricaturale ale gândirii secolului al XVIII-lea și ale ideologiei revoluționare căreia i s-au livrat adversarii săi din școala tradiționalistă. Diatribele lui Burke și ale lui Joseph de Maistre, omiliile lui Bonald, analizele parțiale ale lui Taine și apoi ale lui Maurras își pierd relevanța de îndată ce se ia seamă de faptul că ele trec sub tăcere această veritabilă pasiune sociologică fără egal, la filosofi și enciclopediști, ca și admirația lor pentru istoria naturală. Sociologie stângace, fără îndoială, ale cărei învățăminte pot părea puerile, dar care, în orice caz, ar fi inexplicabilă dacă faptul social ar fi fost necunoscut, așa cum se pretinde uneori. Liberalismul nu ignoră importanța interacțiunilor colective, el nu ignoră mecanismele sociale, nici influența grupului asupra comportamentelor individuale, ci refuză să atribuie acțiunii acestor forțe un scop situat în afara individului. Toate gravitează în jurul său, iar societatea este, în sensul deplin al termenului, însărcinată cu întreținerea vieții sale și cu promovarea dezvoltării sale. Ceea ce respinge individualismul liberal sunt toate concepțiile a căror apariție trebuia să provoace declinul său și care văd în societate o ființă colectivă având propriile scopuri și organizându-se pentru a le atinge. Ceea ce refuză, de asemenea, este transcendentalismul social al lui Bonald, ca și divinizarea hegeliană a statului, este organicismul lui Taine ca exaltare a spiritului colectiv prin școala istorică germană, este absorbția individului de către clasele sociale, potrivit lui Marx, ca și pierderea lui în finalitățile poporului (*Volk*) în doctrina național-so-

cialistă. Dar aceste refuzuri nu implică o punere la index a societății însăși. În timp ce misticii comunitarieni resorb individul în grup, liberalismul nu admite decât un social alcătuit din individual.

Individul ca mijloc: libertatea creatoare

Dacă îi neagă societății orice finalitate proprie, liberalismul nu contestă adevărul evidenței că individul are numai de câștigat de pe urma unui mediu prosper. Progresul social, căruia liberalii îi sunt ferm atașați, condiționează dezvoltarea individului. Numai că instrumentul acestui progres este omul însuși. Deci el nu este pur și simplu scop, mai apropiat sau mai îndepărtat, el este și mijlocul imediat al perfecționării sale.

Dacă individul este chemat să joace acest rol principal este pentru că el poartă în el libertatea. Fiindcă este liber, el nu poate fi subordonat unor reguli a căror sursă nu este el. Deci normele necesare disciplinei mediului social sunt create prin libertatea în funcție de libertate. Este acea doctrină kantiană potrivit căreia dreptul asigură coexistența libertăților. El este mijlocul prin care „arbitrul unuia se poate acorda cu al celuilalt, urmând o lege generală a libertății”⁵. Astfel dreptul este o îmbinare a libertăților. El nu le constrânge și nici nu le orientează: rolul său este static și formal; el precizează cadrele, dar mișcarea, viața, dinamica prin care se afirmă dezvoltarea individului, în același timp în care se exteriorizează progresul societății, este libertatea, și numai ea, care le furnizează. Pe scurt, libertatea este creatoare.

Din planul metafizic în care a situat-o Kant, această libertate a coborât la nivelul economic și social prin intermediul utilitarismului englez. Și această dublă așezare, idealistă și pragmatică, îi procură doctrinei liberale esențialul învățturii sale.

Impermeabili față de construcțiile transcendente, liberalii englezi din secolul al XIX-lea i-au atribuit libertății o față mai concretă, văzând în ea suveranitatea interesului personal. Ei au pus în formă un pragmatism care, înaintea lor, după cum am văzut, a marcat practica vieții cotidiene a comercianților și întreprinzătorilor. Or, acest pragmatism, departe de a diminua valoarea libertății, o confirmă, dimpotrivă, prin demonstrarea excelenței efectelor sale practice. În plus, el permite concilierea grijii interesului social cu exigențele libertății pe care doctrina kantiană, prea abstractă, o făcea dificil de inserat într-o societate reală. Dezvoltând postulatul lui Adam Smith potrivit căruia grija pe care omul o poartă interesului său personal, „îl conduce cu necesitate la pregătirea acelui gen de utilizare ce se dovedește a fi cel mai avantajos pentru societate”⁶, utilitarismul englez face din libertate agentul progresului. Nu atât calitatea sa morală o desemnează a fi motorul oricărei activități, atât individuale, cât și colective, ci utilitatea sa socială. Utilitarism care, la o primă vedere, părea situat la antipodul idealismului kantian, se leagă totuși de concluzia acestuia, prin ostilitatea sa față de

⁵ Kant, *Doctrina dreptului*, p. 41.

⁶ A. Smith, *Recherche sur la nature et les causes de la richesse des nations*, Paris, 1843, t. II, p. 33.

orice constrângere. Inițiativa individuală căreia liberalismul îi celebrează zgomotos virtuțile reunește într-o figură unică valoarea morală a libertății și fecunditatea sa practică.

Se poate observa totuși cum, în liberalismul trăit, acela al statului liberal, această convergență a fost ruptă. Dreptul nu mai este ordinea conform căreia coexistă toate libertățile, ci ansamblul normelor pe care utilitatea socială, definită prin acelea al căror profit îl stabilește sistemul, le desemnează pentru a fi garanții interesului personal.

Traducere de *Lorena Păvălan Stuparu*

BIBLIOGRAFIE

- Kant, Immanuel, *Eléments métaphysique de la doctrine du droit (première partie de la Métaphysique des mœurs)*, suivi d'un *Essai philosophique sur la paix perpétuelle et d'autres petits écrits relatifs au droit naturel*, traduit de l'allemand par Jules Barni, Paris, A. Durand, 1853;
- Locke, John, *Deuxième Traité du gouvernement civil, résumé du Premier Traité du gouvernement civil*, introduction, traduction et notes par B. Gilson, Paris, Vrin, 1977;
- Montesquieu, Charles-Louis de Secondat, *L'Esprit des lois*, Paris, Champion, 1929;
- Rousseau, Jean-Jacques, *Du contrat social*, Paris, Garnier freres, 197;
- Smith, Adam, *Recherche sur la nature et les causes de la richesse des nations*, Paris, Guillaumin, 1843.